

RESEARCH ARTICLE

Artificial Intelligence And Translation From Uzbek Into Turkish

Huseyin Baydemir

Professor, Doctor of Philological Sciences Director of the Institute of Turkology Research at Atatürk University, Turkey

VOLUME: Special Issue 2026

PAGE: 12-14

Copyright © 2026 European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, this is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 4.0 International License. Licensed under Creative Commons License a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

In this study, the ways in which cultural words in Uzbek are translated into Turkish by artificial intelligence were examined. The findings revealed that cultural translations cannot be fully rendered by artificial intelligence and that expert supervision is required.

KEY WORDS

Artificial intelligence, translation, Turkish, Uzbek, cultural words.

INTRODUCTION

Jamiyatning turmush darajasini belgilovchi qadriyatlardan iborat majmuaga madaniyat deyiladi. Madaniy unsurlar ayrim jamoatlar o'rtasida umumiy bo'lishi mumkin bo'lgani kabi, har bir xalqning o'zi-ga xos madaniy qadriyatlari ham mavjud.

O'zbek va turk xalqlarining tarixdan kelib chiqqan umumiy qadriyatlari bilan bir qatorda, keyinchalik shakllangan farqli madaniy qadriyatlari ham mavjud. Ushbu maqolada sun'iy intellektning madaniy tushunchalarni tarjima qilish darajasi tahlil qilinadi. Har ikki jamoatga xos bo'lgan yoki ular o'rtasidagi farqni aks ettiruvchi ushbu qadriyatlarning sun'iy intellekt tomonidan qay darajada anglatilganini va o'zbek tilidan turk tiliga qanchalik to'g'ri tarjima qilingani namunaviy gaplar orqali baholandi.

Ushbu tadqiqotda etnografik material, oshxona madaniyati, o'yin va o'yinchoqlar, xalq og'zaki ijodi, xalq e'tiqodlari, kiyim-kechak va bezak, kasblar va hunarmandchilik, xalq taqvimi hamda urf-odat kabi xalqshunoslikka oid jami 9 ta bo'limdan angishvona, achchiq-chuchuk, bekinmachoq, yalmog'iz, qorxat, ko'ylak, misgar, chil-la, qalin kabi 9 ta madaniy tushuncha tanlab olindi. So'ngra ushbu tushunchalar uchraydigan namunaviy gaplar aniqlab chiqildi. Gaplar

O'zbek tilining izohli lug'atidan olingani sababli maqola ichida alohida manba ko'rsatilmagan.

Sun'iy intellektga (ChatGPT Plus) tarjima topshirig'i berilganda: "Quyidagi gaplarni o'zbek tilidan turk tiliga ilmiy uslubda tarjima qil" degan buyruqdan foydalanildi. Shundan so'ng turk tiliga tarjima qilingan ushbu gaplardagi madaniy tushunchalarning to'g'ri tarjima qilinishi qilinib-qilinmaganligi tahlil qilindi. O'zbekcha madaniy tushunchalarning turkcha muqobillari yoki izohlariga doir baholashda Kat-ta o'zbekcha-turkcha lug'at asos qilib olindi.

1. angishvona: yuksuk . 1 . Ko'zgusini xushlamay, yerga otib tashlab-di, Angishvona, ignasin zanglar bosa boshlabdi. . 2 . (Aynasini be-gen-meyip yere firlatmis; kaskaç ise ignesini paslandirmaya bas-la-mis) . 3 .

Sun'iy intellekt angishvona so'ziga noto'g'ri ma'no yuklagan ham-da ikkinchi misrani xato tarjima qilgan. Angishvona so'ziga qo'shimcha izoh bilan "kaskaç, örs üzerinde kullanılan pense türü alet" . 3 . ma'no-sini bergan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Aynasini be-genmeyip yere firlatmis, Yuksuk ile ignesi paslanmaya baslamis.

2. achchiq-chuchuk: çoban salatası . 1 . Chorpoyada

oyoq uzatib, o'n chog'li kishi choy ichar, birovni achchiq-chuchuk tayyorlab, birovni turp maydalardi • 2• (Tahta sedirde ayaklarini uzatmish halde on kadar kishi chay ichiyor; birisi aci-ekshi meze hazirliyor, biri de turp dog'ruyord) • 3•

Sun'iy intellekt achchiq-chuchuk so'ziga noto'g'ri ma'no bergan. Tar-jima ostida qo'shimcha izoh sifatida "aci-ekshi meze / turshu turi yan yemek" • 3• ma'nosini keltirgan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'li-shi lozim edi: Sedirde ayaklarini uzatarak on kadar kishi chay ichiyor; biri cho-ban salatasi hazirliyor, biri de turp dog'ruyord.

3. bekinmashoq: saklambaç • 1• . Ko'chadan bekinmashoq o'y-na-yot-ran bolalarning qiy-chuvi eshi-til-di • 2• (Sokaktan saklambaç oynayan çocukların bağışmaları du-yul-du) • 3• .

Sun'iy intellekt ushbu tushunchaning turk tilidagi muqobilini to'g'ri aniqlagan hamda gapni to'g'ri tarjima qilgan.

4. yalmog'iz: yamyam cadı; cadı • 1• . Yalmog'iz obrazidagi yo-vuz-likni yana ham yuzaga chiqarish uchun ularga xos bo'lgan jumlar ham an'anaviy tarzda ertaklarda ish-latiladi. • 4• (Yalmog'iz tipindeki kö-tü-lüğü daha da belirginleştirmek için onlara özgü ifadeler de masallarda ge-leneksel biçimde kullanılır) • 3• .

Sun'iy intellekt yalmog'iz so'zini jumla tarkibida o'z holicha qol-dir-gan hamda izohda "Masallarda geçen cadı/obur kadın tipi" • 3• tar-zi-da tushuntirish bergan. Uni gap ichida cadı yoki yamyam cadı shak-lida tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lardi.

5. qorxat: Yılın ilk karı yağdığında ziyafet vermesi için bir mek-tup ya-zılarak tanidik kişilere gizlice iletilir. Mektubu getiren ulak yaka-la-nırsa zi-yafeti mektup yazan kişi verir. Bu mektup ve geleneğe ve-ri-len addır • 1• . Tansiq qorni g'animat bilib, kattalar o'z do'stlariga qorxat yo-zib, o'zi-ga xos nash'a-zavq bag'ishlovchi qishki ziyofatlarga yura bosh-la-gan-lar. • 2• (Nadir bulunan karı fırsat bilerek, büyükler dost-la-rı-na "qor-xat" ya-zıp kendine özgü bir keyif ve zevk veren kış eğlen-ce-le-ri-ne git-meye baş-la-mışlardı) • 3• . Sun'iy intellekt qorxat so'zini jumla tarkibida saqlagan ham-da izohda "Kış eğlencesine davet mektubu/kartı (Özbek kültürüne öz-gü)" • 3• tarzida tushuntirish bergan. Mazkur an'ananing turk ma-da-niyatida mavjud emasligi sababli, uning turk tilida aynan mos ek-vivalenti yo'q. Sun'iy intellektning izoh berish usulidan foy-da-la-ni-shi tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan to'g'ri

yondashuv hisoblanadi.

6. ko'ylak: gömlek • 1• . Egnida uzun qizil shohi ko'ylak, kimxob nim-r-cha, boshida shaf-to-li-rang yorqin tovlangan ipak durracha • 2• . (Üze-rinde uzun kırmızı şahi bir elbise, üzerinde kimhâb bir yelek; ba-şında ise şeftali rengine par-lakça ışıldayan ipek bir başörtüsü var-dı) • 3•

Sun'iy intellekt ko'ylak so'zini "elbise" deb umumlashtirgan. Shu-ning-dek, jumladagi boshqa ayrim unsurlarni ham noto'g'ri tarjima qil-gan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Sirtında uzun, kır-mı-zı, ipek gömlek, sırmalı ipek yelek; başında şeftali rengine par-lak-ça ışıldayan ipek başörtüsü.

7. miskar: bakırcı • 1• . Gulnor miskarlar tomonidan samovar tax-li-tida yasalgan qum-r-g'on-dan choy quyar edi • 2• . (Gülnor, ustalar tara-fın-dan semaver biç-i-min-de yapılmış güğüm-den чай dökerdi.) • 3•

Sun'iy intellekt miskar so'ziga "usta" shaklida umumlashtirilgan ma'-no bergan. Holbuki, uning turk tilidagi aniq muqobili "bakırcı"dir.

8. chilla: Doğum, evlenme, ölüm vb. önemli olaylardan sonraki kırk gün • 1• . Chaqaloqning chillasi chiqqach, yangi uyga ko'chib bordilar • 2• . (Bebeğin kırkı çıkınca yeni eve taşındılar.) • 3•

Sun'iy intellekt ushbu tushunchaning turk tilidagi muqobilini to'g'ri aniqlagan hamda gapni to'g'ri tarjima qilgan.

9. qalin: başlık parası, başlık • 1• . U to'y shart-u sharoitlari ustida, qa-r-lin ustida savdolashib o'tir-may, fohihaga qo'l ko'tardi • 2• . (O, düğün şa-rt-ları ve başlık parası üzerinde pazarlığa girişmeden hemen fatiha için elini kaldırdı) • 3• . Sun'iy intellekt qalin so'ziga "başlık parası" tar-zi-da to'g'ri ma'-no bergan. Biroq jumlada duo ma'nosida qo'llangan fo-tiha lek-se-ma-si-ni aynan saqlab tarjima qilishi noto'g'ri yondashuv hi-soblanadi.

Xulosa. Sun'iy intellekt o'zbek madaniyatiga xos bo'lgan to'qqiz tu-shunchadan bekinmashoq, chilla, qalin va qorxat so'zlarini to'g'ri tal-qin qilgan hamda ushbu tushunchalar ishtirok etgan jumalarni turk tiliga to'g'ri tarjima qilgan. Turkiya madaniyatida qorxat an'a-na-si mavjud bo'lmaganligi sababli mazkur tushuncha jumla tar-ki-bi-da saqlangan va quyida zarur izoh berilgan. Bu holat tarjima-shu-nos-lik nuqtayi nazaridan to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Biroq angishvona, achchiq-chuchuk, ko'ylak va miskar

lek-se-ma-la-ri-ga noto'g'ri ma'no berilgan. Shunga muvofiq, ushbu so'zlar qat-nash-gan jumlar ham xato tarjima qilingan.

Sun'iy intellekt yalmog'iz leksemasini jumlada yalmogiz shaklida saq-lagan, biroq quyida "cadı" tarzida izoh bergan. Tarjima me-to-di-ka-si nuq-tayi nazaridan mazkur so'zni jumla tarkibida ham "cadı" shak-li-da be-rish lozim edi. Shunday qilib, mazkur holatda noto'g'ri tarjima usu-li qo'l-lanilgan. Natijada, tadqiqot mavzusini tashkil etgan ma-da-ni-yatga te-gishli 9 ta so'zdan sun'iy intellekt 5 tasiga (bekinmachoq, chil-la, qalin, qor-xat, yalmog'iz) to'g'ri izoh bergan. Demakki, madaniy leksik bir-lik-lar-ga ekvivalent topish borasida muvaffaqiyat darajasi 55,5 foizni tash-kil etadi. Shunga qaramay, ushbu 5 tushuncha qatnashgan jumla-lar-dan fa-qat 4 tasi to'g'ri tarjima qilingan bo'lib, 1 jumlada metodik xa-to ku-za-til-gan. Umumiy hisobda 9 jumlaning 4 tasi noto'g'ri tar-ji-ma qilingan.

Xulosa qilib aytganda, madaniy birliklarning tarjimasida sun'iy in-tel-lekt hali yetarlicha pishmagan bo'lib, bu turdagi tarjimalar al-bat-ta soha mutaxassislari tomonidan tekshirilishi zarur ekani aniqlandi.

REFERENCES

- 1• – Baydemir, Hüseyin; Ildırı, Nursan (2025). Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- 2• – O'zbek tilining izahli lug'ati. Jild 1,2,3 (2006), Jild 4,5 (2008). (Tahrir hay'ati: T. Mirzayev va boshqalar). Toshkent: O'zR Fanlar Akademiyasi Til va adabiyot instituti, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.
- 3• – OpenAI. (2025). ChatGPT Plus (GPT-5.1) [Yapay zekâ büyük dil modeli]. <https://chat.openai.com/>
- 4• – <https://share.google/ZOY8e77yKL9LzDlym>